

**REPORTS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

ISSN 2224-5227

Volume 3, Number 313 (2017), 207 – 214

M. O. Nassimov, B. Zh. Paridinova University «Bolashak», Kyzylorda, Kazakhstan,
E-mail: nasimov_m@mail.ru**SECULAR POLITICAL THOUGHT OF THE RENAISSANCE AND THE
POLITICAL IDEAS OF THE EUROPEAN ENLIGHTENMENT**

Abstract. Politics as a specific activity of people very early became a subject of scientific research. First, knowledge of the policy is an integral part of the philosophy. In ancient times, there are special treatises devoted to the analysis of political activity. An important milestone in the establishment of political science as an academic discipline was a secular political thought of the Renaissance and creativity N. Machiavelli, T. More, J. Bodin.

The Enlightenment occupies a unique place in the history of politics and culture. The European Enlightenment - a very specific set of ideas that gave rise to a certain culture system. It is already possible to talk about changes in people's minds. Homeland Enlightenment was England. Subsequently, educational thought and manifested in many other countries. In England, it is represented by the intellectual heritage of T. Hobbes, J. Locke, C. Montesquieu in France, J-J. Rousseau, in the United States T. Jefferson and A. Hamilton.

The purpose of the study - to figure out the basics of development of political thought in the Renaissance and the European Enlightenment, its main directions and trends, get acquainted with the theories of prominent thinkers of the time. The object of research is the political thought of the Renaissance and the Enlightenment. The subject of research are the development and main directions of the political thought of the Renaissance and the Enlightenment.

Keywords: political thought, the Renaissance, the Enlightenment, the basic concepts, the representatives of the political thought of the Renaissance and the Enlightenment.

ӘӨЖ 32.019.52

М. Ө. Насимов, Б. Ж. Паридинова

«Болашак» университеті, Қызылорда, Қазақстан,

**ҚАЙТА ӨРКЕНДЕУ ДӘУІРІНДЕГІ ЗАЙЫРЛЫ САЯСИ ОЙЛАР МЕН
ЕУРОПАЛЫҚ АҒАРТУШЫЛЫҚ ДӘУІРДЕГІ САЯСИ ИДЕЯЛАР**

Аннотация. Саясат адамның ерекше қызметі ретінде ерте кезден ғылыми зерттеулердің пәніне айналды. Алғашында саясат туралы ілім философияның құрамдас бөлігі болып табылды. Ежелгі дүниеде саяси қызметті сараптауға арналған арнайы трактаттар жазылды. Саясаттанудың ғылым ретінде қалыптасу жолындағы елеулі кезең Қайта Өркендеу дәуіріндегі саяси ойлар мен Н. Макиавелли, Т. Мор, Ж. Боден шығармашылығын атай аламыз.

Ағартушылық кезең де саясат мен мәдениет тарихында ерекше орын алады. Еуропалық Ағартушылық мәдениеттің нақты жүйесін дүниеге әкелген идеялар кешенінің негізін қалады. Бұл кезеңде адам санасындағы өзгерістер туралы да айтуға болады. Ағартушылықтың отаны болып Англия саналады. Кейін ағартушылық ойлар өзге де елдерде көрініс таба бастады. Англияда зиялы мұраны Т. Гоббс, Дж. Локк, Францияда Ш. Монтескье, Ж.-Ж. Руссо, АҚШ-та Т. Джефферсон, А. Гамильтон қалдырды.

Зерттеудің мақсаты – Қайта Өркендеу және Еуропалық Ағартушылық дәуіріндегі саяси ойлардың даму негіздерін, оның бағыттары мен үрдістерін айқындау, кезең ойшылдарының теорияларымен танысу. Зерттеу нысаны - Қайта Өркендеу және Еуропалық Ағартушылық дәуіріндегі саяси ойлар болып табылады. Зерттеу пәніне Қайта Өркендеу және Еуропалық Ағартушылық дәуіріндегі саяси ойлардың дамуы және негізгі бағыттары жатады.

Тірек сөздер: саяси ойлар, Қайта Өркендеу дәуірі, Ағартушылық дәуірі, негізгі тұжырымдамалар, Қайта Өркендеу және Ағартушылық дәуірі саяси ойларының өкілдері.

XV ғасырлардан бастап Батыс Еуропаның әлеуметтік-экономикалық өмірінде көптеген қоғамдық өзгерістер орын алып, бұл тарихи кезең Қайта өркендеу атауын иеленді. Бұл кезеңнің басты белгісі барлық идеологиялық жүйені рухани-діни құндылықтардан арылтып, адамдардың жаратылыстық қажеттіліктері мен мүдделері жағына бұру болып табылады.

XVI ғасырларда барлық Батыс еуропалық мемлекеттерде гуманистік идеяларға негізделген Қайта өркендеу мәдениеті үстемдік жасады. Орта ғасырлық схоластика өкілдеріне қарсы гуманизм саласының өкілдері Құдайды емес, адамды, оның өзге азаматтармен, мемлекет және қоғаммен қатынасын зерттеді. Әлеуметтік-саяси ғылымдарда екі негізгі бағыт әзірлене бастады: феодалдық-сословиелік теңсіздікті заң алдындағы теңдікпен алмастыру қажеттілігін теориялық негіздеу, жеке меншік құқығы, тұлғаны діни-феодалдық озбырлықтан қорғауды бекіту; утопиялық социализм идеялары негізінде жатқан төменгі таптың саяси идеологиясы.

Қайта өркендеу дәуіріндегі саяси ойларда саясатты, мемлекет пен құқықты діни, теократиялық тұрғыдан түсіндірудің орнына шіркеуден тәуелсіз елдің бірыңғай және орталықтанған мемлекеттік билігінің талаптары көзделген зайырлы тұжырымдамалар айқындалды.

Нарықтық қатынастардың қарқынды дамуы қоғамдық қатынастардағы діни көзқарастарды жойып, азаматтар өзара қимылдарының жаңа нақты тетіктерін қалыптастыра түсті. Саясатты теологиялық, діни-этикалық тұрғыдан түсіндірудің орнына оны рационалды-сыни пайымдаулар арқылы жеткізу жүзеге асты. Теологиялық түсінікте саясатқа сын көзімен қарамаушылық орын алды. Мұнда шешуші қызметті эмоционалды және ерікті қатынас - сенім ерекше орын иеленді. Рационалды-сыни түсінік саяси тәжірибені талдауға сүйенеді. Енді ойшылдар мемлекеттің ізгі түрін әдепке үйретушілік ілімдері бойынша түсіндірмей, іс жүзіндегі саяси қатынастардың табиғатын түсінуге және түсіндіруге тырысты.

Итальяндық саяси ойшыл **Никколо Макиавелли** (1467-1527) [1] саяси бытыраңқылық, жеке меншіктік буржуазиялық қатынастарға негізделген мемлекеттік билікке қарсылық білдірді. Ол әлемдік саяси ғылымдар тарихына өзінің биліктің пайда болуы мен мәні, басқару түрлері, саяси процестерге қатысушыларға қойылатын талаптары туралы көзқарастары көрініс тапқан «Патша» [2] атты еңбектің авторы ретінде енді. Бұл еңбегінде ойшыл ерекше орынды саяси лидерлік технологияларына береді. Макиавелли өзінің саяси көзқарастарында саясаттағы шындықтың шынайы шарттарын есепке алатын, саяси қимылдардың тәжірибе пайдасына бағынатын саяси реализм қағидасын ұсынды.

Оның пайымдаулары бойынша, саясаттың жоғарғы ережесі және оның негізгі мәселесі - шешім қабылдау кезеңіндегі мезгілдік сипат пен өзіндік жағдайларға сәйкес келетін қимылдар түрін айқындау. Төтенше жағдайларда, егер халық шын мәнісінде бұзылса, төтенше шаралар қолдану керек. Мемлекетті нығайту үшін барлық құралдарды пайдалану қажет және мемлекет үшін дінді, моральды жоюға болады. Егер мемлекет қауіпсіздігі қабылданған шешімге байланысты болса, ол әділетті немесе әділетсіз, адамгершілікті немесе қатал, игілікті немесе ұятты екендігіне назар аударылмауы тиіс. Бәрін ысырып қойып, оның мемлекет өмірі мен еркіндігін қорғап қалу қажеттілігін ұғынғанымыз дұрыс болады.

Ойшыл арыстан мен түлкі мінездес саясаткерді дұрыс көрді. Билеуші бір сәтте қол астындағыларды үрейлендіру және алдау әдістерін қолданғанын жақтады. Макиавелли ашық түрде дінді пайдакүнемдік тұрғыда қолданылатындығын мәлімдеді. Ол үшін дін - мемлекет қолындағы ықпал жасаудың құралы.

Ойшыл саяси теориясының өзегі ретінде қоғамдық және саяси өзгерістердің қозғаушы күші болып табылатын әлеуметтік күреске негізделген тарихи процесс тұжырымы болып табылады. Ол саяси ғылымдарда бірінші рет саяси қақтығыстардың функционалдылығы идеясын ұсынды. Оның пікірінше, басқару түрінің өзгеруі Құдай қалауы немесе адам табиғатымен байланысты емес, күресуші күштердің заңдылықтарға сәйкес қайталанатын қимылдары билікке монарх, аристократия, халықты әкеледі.

Томас Мор (1478-1535) [3] қарастырылып отырған кезеңде социалистік бағыттағы еңбектерге көп мән берген зерттеуші және жоғарыда аталып өткен Н. Макиавелли идеяларына мүлдем ұқсамайды. Өзінің танымал «Утопия» [4] еңбегінде жеке меншік бар кезде әлеуметтік организмнің сауығуына еш мүмкіндік жоқ. Сонымен бірге мынадай пікірлер ұсынады: «Тек жеке меншік бар жерде мемлекеттік істер дұрыс және сәтті жүргізілмейді. Адамзаттың бұдан шығатын бір ғана жолы бар - жеке меншікті толықтай жою».

Ойшыл пікіріне сәйкес, қоғам байлардың сөз байласуының нәтижесі болып табылады. Ал, мемлекет болса, бұл олардың қарапайым қаруы. Олар мұны халықты жаншуда, өздерінің пайдақорлық материалдық мүдделерін қорғауда қолданады. Байлар күштеу, айлакерлік пен алдау арқылы кедей халықты бағындырып, бейшаралық халге түсіреді. Мұндай әрекет мемлекет атынан халыққа міндеттейтін билік жазған заңдар көмегімен де жүзеге асады.

Өз заманындағы қоғамға жанама ретінде өзі ойлап тапқан қоғамдық-саяси мәселелері мүлдем жоқ игілікті мемлекет Утопия туралы айтады. Жеке меншік жоқ Утопияда жердің өзі қоғамдық меншікте. Қоғамға барлық шығарылатын өнім де тиесілі. Барлық тауар отбасымен өндіріледі. Әрбір отбасы нақты кәсіппен айналысады. Отбасылық-кәсіптік ұйым утопиялық қоғамның өндірістік құрылымын жасақтайды. Ауыл шаруашылығы жұмыстарын мемлекеттің барлық тұрғындары бірінші еңбек міндеткерлігі негізінде атқарады. Жұмыс күні 6 сағатқа созылады. Ерекше қызметтегі тұлғалар утопиялықтардың жұмыс жүргізуін бақылайды.

Мемлекеттің мәнін ашу мәселесі француз ойшылы, абсолютизмнің көрнекті өкілі **Жан Боденнің** (1530-1596) [5] еңбектерінде жалғасын тапты. «Мемлекет туралы алты кітап» [6] атты еңбегінде мемлекетті діни соғыстар алып шығатын қуатты мемлекет туралы жазады. Ол мемлекетті бірнеше отбасының әлеуметтік мәселелерімен айналысатын құқықтық билік ретінде анықтады. Монархты құқықтың жалғыз әрі абсолютті қайнаркөзі ретінде есептеді.

Фелсафашы демократиялық билікте заңдар өте көп, аристократиялық мемлекетте көпшілік басқаратын ұрыс-керіске толы билік деп сипаттап, жағымсыз көзқараста болды. Басқарудың тиімді түрі ретінде монархияны ерекшелеп атап көрсетті: құзіреттілікпен қамтамасыз етілген (кеңесшілер өте көп); билік жігерлілігі мен қайраттылығы (шешімді бір билеуші қабылдайды).

Ойшыл адамзат қатынастарының барлық түрлерін ерекшелейтін мемлекеттің негізгі белгісі ретінде құқықтық басқару мен егемендікті атап көрсетті. Оның пікірінше, егемендік орнықты және абсолютті билік, заңды шығару және орындалуын талап ету құқығы. Ж. Боденнің егемендік тұжырымдамасы саяси теорияға қосқан маңызды үлесі деп ойлаймыз. Ол жалпы және бөлінбейтін егемендік идеясын дамытып, оның монархияда жүзеге асырылатынын айтты. Кейін монарх абсолюттік билігінің мәнін француз королі Людовик XIV мына сөзбен ашып бергендей: Мемлекет - бұл мен.

Сондықтан егемендік халыққа емес, билеушіге тиесілі болып шықты. Абсолюттік монархияның жақтасы ретінде билеушіге Құдай немесе жаратылыс заңдарына бағыну қажеттілігін, азаматтардың бостандығы және меншігін құрмет тұту керектігін айтады. Ойшыл меншікті қорғаудың маңыздылығын ескере келе, билеушінің салық жинау ісіндегі құқығын шектеуді ұсынады. Ж. Боден бойынша монархияның міндеттері: теократия, феодалдық орталықсыздандыру мен сословиелік бытыраңқылыққа қарсы тұру.

Саяси ойлар өз дамуындағы жоғарғы сатыға Ағартушылық кезеңде көтерілді. Баршамызға мәлім, бұл дәуірде бұрындары тек ғалымдардың игілігі болып келген ғылыми білім зерттеу орталықтары мен жоғары білім беру мекемелерінен тысқары шығып, халық арасында кеңінен тарала бастады. Бұл кезеңнің саяси ойлары болашаққа сеніммен қарап, адам санасының күдіреттілігі негізіндегі ағартушылықтың шешуші рөлі бекітілді.

Ағартушылық - феодализмнен капитализмге өту кезеңіндегі ықпалды жалпы мәдени қозғалыс. Бұл сол кезеңдегі жас буржуазия және бұқара халықтың феодалдық құрылыс және оның идеологиясына қарсы бағытталған кезеңдегі күрес. Ағартушылықтың мазмұнын мына екі қағида айқындайды: оның әлеуметтік және адамгершілік құндылықтары; осы құндылықтарды жүзеге асырудың жоспары. Кезең қайраткерлері әлемді сана патшалығының жаулауын қалады, барлық қатынастар еркін адамдар мүддесімен ұштасуын және әділетті қоғамның орнауын қалады. Әлеуметтік өмірдің жоғарғы тірегі гуманизм деп санады.

Капиталистік даму жолына ертерек енген Англия Ағартушылық ойлардың отаны болып табылады. Кейін ағартушылық ойлар өзге мемлекеттерде де көрініс таба бастады. Бұл кезеңдерде саяси ғылымдардың дамуына ағылшын ойшылдары **Т. Гоббс** [7] пен **Дж. Локк** [8] ерекше үлес қосты

Томас Гоббс (1588-1679) өзінің саяси ілімдерін «Азамат туралы» [9] философиялық еңбегінде, «Левиафан, немесе материя, форма және шіркеулік және азаматтық мемлекеттің билігі» [10] трактатында жазады. Оның саяси ілімдерінің негізгі идеялары - жоғарғы билік және зайырлы

мемлекеттің тәуелсіздігі. Мемлекеттің үш түрін мойындай отырып, ол биліктің жақсы түрі ретінде монархияны ұсынады. Дегенмен, биліктің Құдайдан берілетіндігі туралы теорияны жоққа шығарып, король билігінің өзегі болып қоғамдық келісім танылады деп есептеген. Оның пайымдауынша, мемлекет адамзаттың билік орнатуы. Жалпы Т. Гоббстың саяси ілімдерінде екі тұжырымдама қатар қызмет атқарады: либералдық - қоғамдық келісім; консервативтік - билеушінің басымдығы мен бостандықты қамтамасыз ету.

Ол мемлекетті басқарудың үш түрін бөлін көрсетеді: монархия, аристократия, демократия. Монархия - жалпы мүдделер көбінесе жеке мүдделерге сәйкес келетін мемлекетті басқарудың түрі. Билеушінің байлығы, күш-қуаты мен мәртебелілігі бағыныштылардың байлығы, күш-қуаты және мәртебелілігімен тығыз байланысты. Аристократия - жоғарғы билік азаматтар бір бөлігінің жиынтығына шоғырланған мемлекетті басқарудың түрі. Демократия - жоғарғы билік халық жиналысына берілген мемлекетті басқарудың түрі. Ойшыл халықтың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін мемлекетті басқарудың жақсы түрі ретінде шексіз монархияны есептейді. Өйткені билеуші иілігі мемлекет иілігімен тепе-тең келеді.

Материалистік бағытты ұстанған ол адамды денелер әлеміндегі дене деп бағалады. Ойшылдың пікірінше, адам тек физикалық дене емес, ол мемлекеттің, саяси дененің бөлімі. Осыған сәйкес, денені адам және азамат ретінде бірдей қарастыру қажет. Қуатты мемлекет - адамзат кемшіліктерінен құтылудың құралы. Қоғам бекітетін қоғамдық келісімге қатысы жоқ билеуші туралы айта келе, билікті бөлуге қарсы болған. Бөлу билікті керісінше жоюға әкелетіндігіне сенген. Билеуші қалауы - жоғарғы заң және оған бағынуға тиіспіз. Ойшыл мемлекет пен тірі организм арасындағы толық үйлесімділікті айқындап берді. Мемлекетті сойқан құбыжық Левиафанға теңеді. Ірі көлемдегі жасанды адам Левиафан Інжілде айтылатын теңіз құбыжығы. Левиафан денесі қабыршақпен жабылған, оның әрбірі мемлекеттің азаматтары, ал қолында мемлекеттік биліктің нышандары болады деп атап көрсетеді автор.

Т. Гоббс мемлекет пен адам арасындағы ұқсастықты мынадай түрде айқындайды: → жоғарғы билік - жан; → билік басқармалары - дене буындары; → марапаттау және жазалау - жүйкелер; → жеке тұлғалардың ауқаттылығы мен байлығы - қуат; → халық қауіпсіздігі - жұмыс; → әділеттілік пен заңдар - жасанды сана мен ерік; → азаматтық әлем - денсаулық; → бүлік - ауру; → азаматтық соғыс - өлім.

Мемлекеттің пайда болуының келісімдік тұжырымдамасында жаратылыстық күйге ерекше мән береді. Жаратылыстық күйде адам физикалық дене секілді әрекет жасайды және жаратылыс құқықтарын басшылыққа алады. Жаратылыстық күй - бұл барлығына қарсы соғыс ахуалы деп бағалайды. Дегенмен, адамға жаратылысынан сана берілгендіктен, мызғымас және мәңгі жаратылыс құқықтарына сүйену қажет. Ойшыл жаратылыс құқықтарының негізгі үш іргелі құндылықтарын атап көрсетеді: заң мақсат ретінде; заң құрал ретінде; заң борыш ретінде. Сонымен қатар, көптеген ғалымдар ойшылдың саясаттанудағы төмендегі танымал сөздердің авторы деп атап көрсетеді: Тыйым салынбағанның барлығына рұқсат етілген; Халық иілігі - жоғарғы заң.

Джон Локк (1632-1704) Т. Гоббсқа қарағанда, либерализм құндылықтарын нық ұстанды. Әлеуметтік ымыранның идеологы ретінде сол кезеңдегі ағылшын саяси жүйесінің негізін қалауға ат салысты. Буржуазиялық мемлекеттілік, оны ұйымдастыру және идеологиялық негіздеудің көптеген басты қағидаларын әзірлеп, буржуазиялық либерализм жүйесінің теориялық негіздерін қалады. Ол билік пен құқықтың феодалдық және теологиялық теорияларына, теократияға және мемлекеттің дін істеріне араласуына қарсылық білдірді. Қоғамдық өмір мен мемлекеттік билікке гуманистік тұрғыдан қарау оның мына қағидасына сәйкес келеді: барлық адамдар табиғатынан еркін, тең және тәуелсіз.

Қоғамдық келісім немесе келісім теориясы Дж. Локктың маңызды әдіснамалық құрылымдарының негізін қалайды. Ол мемлекет пен қоғамды нақты бөледі, олардың жекешілдігін дәйектейді, саяси билікті өзге билік түрлерімен салыстыру арқылы ерекшелейді. Оның пікірінше, жаратылыстық күй Т. Гоббс секілді барлығына қарсы соғыс емес, бұл қоғамдық және бірыңғай сипатқа ие жаратылыс құқықтарының ережелерімен реттеліп, сана бойынша адамның мінез-құлқы айқындалады. Мұнда ол оны «Құдай заңы», кейде «Табиғат заңы» деп атайды. Сондықтан жаратылыс заңдары құқықтық сананы қалыптастыратын міндетті құқық. Қоғамның жаратылыстық

күйін жетілдіру азаматтық, саяси қоғам немесе мемлекет бөлшектерін қалыптастыруға ықпал жасайды. Ол мемлекетті құру сана салтанаты, тарихи заңды және озық үдерісі ретінде қабылдайды. Қоғамдық келісім теориясының мазмұны маңызды қағида - келісімді көтермелейді. Сондықтан келісім - бұл биліктен және оны өзгеге беруден бас тартушылық емес, бұл бір тұлғаның өзгемен бейбітшілік, қауіпсіздік, тұрақтылықты қамтамасыз ету мақсатындағы өзара келісімі. Аталмыш келісім бойынша азаматтар өздерінің жаратылыстық құқықтарынан бас тартпайды, өйткені бұл келісім қатаң шектелген сипаттамалық белгілерге ие. Бұл ойшылдың мына тұжырымына сай келеді: «Мемлекет - бұл кез келген тәуелсіз қауымдастық».

Ойшылдың саяси ілімдерге қосқан ерекше үлесі - жаратылыстық құқық пен конституционализм теориясы. Ойшыл саясатта азаматтық бастама басымдылығының қажеттілігі, монархияның ықпалын шектеуді ұсынды. Бірінші рет тұлға, қоғам мемлекет түсініктерін ғылыми тұрғыдан дәйектеді. Оның ойынша, мемлекет қоғамға бағынышты, ал ол өз кезегінде тұлғаға бағынады. Үкіметке адамның меншікке қатынасында анықталатын тұлға құқығының бір бөлігі беріледі. Меншік көп болған сайын саяси құқықтары да көп, бірақ, осы меншікті қорғайтын мемлекет алдындағы міндеттері де көбее түседі. Мұндай қызметті атқара алмаған үкімет заңсыз болып саналады және азаматтардың қарсылық білдіруіне болады.

Ойшыл билікті бөлудің мынадай түрлерін ұсынды: заң шығарушы, атқарушы және одақтық (ішкі саясат саласы). Сот билігін ол атқарушы билік қатарына енгізді. Мемлекет құқықтың мызғымас қағидаларына бағынуы тиіс, ал биліктің айтуымен әзірленген құқық қоғам тұрақтылығының негізін қалайды [11, 12].

Танымал саяси ойшыл, фэлсафашы **Шарль Луи де Монтескье** (1869-1755) [13] өзінің «Парсы хаттары» [14] атты еңбегінде XVII ғ.-XVIII ғ. басындағы француз абсолюттік монархиясын, оның билік және басқару тәртібіндегі деспоттық сипатын сынға алды. Өзге шығармаларында ол мемлекеттің пайда болуын түсіндіру, заңдар табиғатын анықтауға ұмтылысы негізінде қоғамдық реформалардың идеяларын ұсынды. Ойшылдың негізгі ғылыми-зерттеу пәні - тарихи және саяси дамудың заңдылықтары. Заңнама тарихының көп жылдық ізденісі нәтижесінде оның негізгі еңбегі «Заңдар рухы туралы» [15] жарық көрді.

Ойшыл бірінші рет Ағартушылық идеологиясындағы толық саяси доктриналық тұжырымдамалар ұсынды. Өз зерттеулерінде ол әлеуметтік-саяси теориялардың ақпараттық қорын кеңейтіп, заңнама мен мінез-құлық өзгерістеріне әкелетін себептерді сипаттады. Жинақталған материалдарды қорытып, тарих заңдарын айқындауға зор үлес қосты. Оның пайымдауынша, тарих барысы Құдай қалауы және түрлі жағдайлардың тоғысуынан болмайды, бұл заңдылықтарға сәйкес келетін қимылдар.

Саяси ойшыл еңбектеріндегі зерттеулердің эмпирикалық әдістері рационализм әдіснамасымен қатар қолданылады. Мәселен, алғашқы қауымдық құрылысты зерттеу арқылы мемлекеттік биліктегі келісім теориясының түп-негізін дәйектеуге ұмтылады. Саяси ұйымдасқан қоғамның пайда болуын тарихи үдеріс ретінде қарастырады. Оның ойынша, мемлекет пен заңдар соғыс салдарынан пайда болады. Мемлекеттің пайда болу процесін нақты әлеуметтік және құқықтық институттардың пайда болуымен байланыстырады.

Қоғамдық өмірдің заңдылықтарын ұлттың жалпы рухы түсінігі арқылы айқындайды. Оның іліміне сәйкес, ұлттың жалпы рухы, мінез-құлқы мен заңдарына көптеген себеп-салдар ықпал етеді. Бұл себеп-салдар екі топқа бөлінеді: физикалық және моральдық.

Физикалық себеп-салдарды қоғамдық өмірдің алғашқы кезеңдерінде, адамдардың жабайылықтан арылған тұсымен анықтайды. Мұндай себептер қатарына ауа райы, жер қыртысының жағдайы, мемлекеттің көлемі мен ахуалы, тұрғындар санын жатқызады. Мәселен, оңтүстіктегі ауа райы ыстық болғандықтан, оның тұрғындары ерке әрі нәзік, жалқау және жазалау жауапкершілігінен үрейленген соң жұмыс жасайды. Мұндай елдерде деспотизм орнайтындығын да жасырмайды. Ал ауа райы қатал және құнарсыз жерлері басым солтүстік адамдары шыныққан және қайсар мінезді болып келеді. Сондықтан солтүстік халықтарына басқарудың бірқалыпты түрі тән.

Моральдық себеп-салдар өркениеттің дамуымен тікелей байланысты. Ойшыл мұның қатарына саяси құрылыстың қағидалары, діни сенімдер, адамгершілік нанымдары, әдет-ғұрыпты жатқызады. Халықтар заңнамасына физикалық себеп-салдарға қарағанда моральдық себеп-салдар күштірек

ықпал жасайды. Ойшыл айтқандай: «Моральдық себеп-салдар ұлттың жалпы рухы мен мінезіне көбірек ықпал етеді және физикалық себеп-салдармен салыстырғандағы жалпы рухты анықтауда көбірек ескеріледі».

Ш.Л. Монтескье басқарудың үш түрін көрсетеді: республика, монархия және деспотия. Республикадағы билік халыққа (демократия) немесе оның бір бөлігіне (аристократия) беріледі. Республиканың қозғаушы күші болып саяси ізгілік табылады. Монархия заңға сүйенетін жеке-дара басқару. Оның басты қағидасы - абыройлылық. Ойшыл монархиялық қағиданы негізгі ұстанушысы ретінде ақсүйектікті атайды. Деспотия монархияға қарағанда, заңсыздық пен озбырлыққа сүйенген жеке-дара басқару. Деспотия үрейге сүйенеді және мемлекеттің бұрыс түрі болып табылады. Ойшыл конституциялық монархиямен қатар мемлекеттің республикалық түрін де қолдады. Сонымен бірге, ойшыл билікті бөлу тұжырымдамасындағы заң шығарушы, атқарушы және сот билігі екендігінің соңғы қалыптасқан дәлелдерін ұсынды. Билікті бөлу азаматтардың заңсыздық пен мемлекеттегі билікті теріс пайдаланудан сақтандырудың кепілі ретінде көреді.

Танымал философ, жазушы және педагогика теоретигі **Жан-Жак Руссо** (1712-1778) [16] француз Ағартушылық кезеңінің көрнекті өкілі болып табылады. Оның әлеуметтік-саяси көзқарастары қоғамдық ойлардың жаңа бағыты - саяси радикализмнің негізін қалады. Оның көзқарастары «Ғылымдар мен өнерлер туралы», «Адамдар арасындағы теңсіздіктің пайда болу негіздері мен шығу тегіне ой жүгірту», «Саяси экономия туралы», «Қоғамдық келісім туралы немесе саяси құқық Қағидалары» [17] атты еңбектерінде көрініс тапты. Оның қоғамдық құрылысты түбегейлі өзгерту идеялары шаруалардың мүдделері талаптарына сәйкес келді.

«Ғылымдар мен өнерлер туралы» еңбегінде ол Ағартушылықтың барлық дәстүрлеріне теріс қарады. Өз ой жүгіртулерінде білімді кеңінен тарату арқылы қоғам мінез-құлқын жетілдіруге болатындығына күмәнданады. Оның айтуынша: «Ғылым мен өнердегі ілгерілеу біздің амандығымызға үлес қоспай, тек пейілімізді бұзды». Адамға қажет емес білімдердің таралуы даңғазалықты туындатады, ол өз кезегінде біреулердің өзгелер есебінен баюына, байлар мен кедейлердің қатынаспауына әкеледі. Еңбек мазмұнындағы пікірлер қызу талқыланып, білімнің дамуына қарсы жасалған әрекеттері «Руссо қарама-қайшылығы» деп аталынып, ойшылды кеңінен танымал етті.

Кейінгі еңбектерінде ойшыл тұтас әлеуметтік-саяси ілімдер құруға кіріседі. Ж-Ж. Руссо пайымдауынша, адамдар алғашында жануарлар секілді өмір сүрді. Оларда қоғамға тән сөйлеу, меншік, мораль түсініктері болмады және өзара тең, еркін өмір сүрді. Адамдардың дағдылар мен білімді, еңбек құралдарын жетілдіру арқылы қоғамдық қатынастар пайда бола бастады. Бірте-бірте отбасы, халық сынды әлеуметтік құрылымдар қалыптасты. Жабайылықтан қоғамдыққа өткен кезеңді ол «ең бақытты дәуір» деп атап көрсетті. Оның ойынша, өркениеттің дамуы қоғамдық теңсіздіктің пайда болуы мен дамуы немесе еркіндіктің кері шегінісіне байланысты пайда болды.

Руссоның ойынша, қоғамда алғаш рет мүліктік теңсіздік пайда болды. Ойшылдың ілімі бойынша ол жерге жеке меншіктің орнауына байланысты туындады. Жеке меншіктің пайда болуы қоғам мүшелерін байлар мен кедейлерге бөлуге әкелді. Екі тап арасында таластар мен күрестер орнады. Байлар өздерінің меншігіндегі табыстарына қанағаттанбай, көршілердің де мүлкіне қызығушылықтары оянды.

Қоғамдық өмірдің келесі сатысында саяси теңсіздік туындады. Байлар жеке меншіктерін қоғам мүшелерінен қорғау үшін заңдар шығарып, бейбіт сот құрып, нәтижесінде көпшілік билік құруды ұсынды. Еркіндік иеленуді ойлаған ауқатты топ келісін, нәтижесінде мемлекет құрылды. Бұл сатыдағы мүліктік теңсіздік қоғам мүшелерін басқарушылар және бағыныштылар бөлінісімен толықтырды. Қабылданған заңдар жаратылыс құқықтарын жойып, толықтай жеке меншік құқықтарын бекіте түсті.

Теңсіздің соңғы шегі мемлекеттің деспотиялық азғындалуымен аяқталады. Мұндай мемлекетте билеуші де, заңдар да жоқ, тек өкіметті күшпен басып алушы адамдар мәртебеге ие. Ойшыл айтуы бойынша, теңсіздің шеңбері тұйықталып, халық бұрынғы ахуалдан ерекшеленетін жаңа жаратылыс күйіне келеді, қалыптасқан түсініктер ыдырайды.

Томас Джефферсон (1743-1826) [18] мемлекеттік және қоғамдық қызметпен қатар философиямен де белсенді түрде айналысты. Ол өзінің ірі еңбегін туған штаты Виргинияның тарихы мен мемлекеттік құрылысына арнаса («Виргиния штаты туралы жазбалар», 1785 ж.), оның

танымал шығармасы ретінде АҚШ-тың тәуелсіздік Декларациясы (1776 ж.) саналады. Еркін ойлауды ағарту және насихаттау ісінде оның «Штатта діни еркіндікті орнату туралы Заңы» (1777 ж.) ерекше саналады.

Ол өз заманында АҚШ-та күшеі түскен капитализмды тұрғындардың басым бөлігін кедейшілік пен жоқшылыққа әкелетін құбылыс ретінде сынға алды. Бұл ауыртпалықтардың негізгі себебі ретінде ол ірі капиталистік өндірістің дамуын санады, ал ұсақ фермерлік шаруашылықты қолдай түсті. Ол еркін және теңқұқылы фермерлердің демократиялық республикасын қолдады. Бұл идеясы утопиялық болғанымен, оның белсенді үгіт-насихаты тәуелсіздік жолында бұқара халықты жұмылдыруда үлкен рөл атқарды.

Тәуелсіздік Декларациясында патшалардың құдайлардан берілген құқығы доктринасынан бас тартып, қоғамдық келісім теориясы және адамның жаратылыстық, айыруға болмайтын құқықтарын (өмір, бостандық және бақытқа талпыныс) жақтады. Декларацияда мемлекет құндылықтарына толықтай сипаттама жасады. Мемлекет тұжырымдамасы адамның жаратылыстық құқығы негізінде құрылып, мемлекет адам құрған қоғамдық келісімнің өнімі ретінде бағаланды. Ой бостандығының ажырамас бөлігі ретінде сөз және баспа бостандығын атап көрсетті. Тиранияға, оның ішінде діни түріне қарсы болып, Виргинияда шіркеудің мемлекеттен бөліну туралы заңының қабылдануына қол жеткізді, басқарудың республикалық түрін қолдады.

АҚШ-тың қоғам қайраткері Александр Гамильтон (1757–1804) [19] конституциялық теория мен тәжірибе саласындағы терең әзірлемелердің авторы, орталықтанған федералдық үкімет билігінің қорғаушысы болып табылады. Ол 1787 жылдың қазаны мен 1788 жылдың мамыры аралығында жарық көрген «Федералист жазбалары» мақалалар жинағының үш авторларының бірі болып табылады [20].

«Федералист жазбалары» 85 мақаладан тұратын, «The Independent Journal» және «The New York Packet» газеттерінде А. Гамильтон, Дж. Мэдисон (1751-1836), Дж. Джей (1745-1829) жазған мақалаларындағы идеялар терең саяси және қоғамдық маңызға ие. Мақала АҚШ Конституциясын ратификациялауға қолдау білдіруімен қатар, Конституцияны түсіндірудегі құнды қайнаркөз болып табылады.

Тақырып ауқымының кеңдігіне байланысты зерттеу жұмысында барлық негізгі мәселелер мен түсініктерді айқындау қиынға соғады. Бұл кезеңдердің саяси ой-пікірлері сапалық жағынан жоғары деңгейге көтерілуімен қатар, өз дәуірінің маңызды құрамдас бөлігі ретіндегі ерекшеліктерін жоғары бағалаймыз. Жалпы зерттеу жұмысының негізгі нәтижелерін жоғары оқу орындарындағы оқу үдерісінде пайдалану арқылы өз тиімділігін әкелетіндігіне сенімдіміз.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Жиль К. Никколо Макивелли. – М.: Молодая гвардия, 2005. – 238 с. – ISBN: 5-235-02390-0.
- [2] Макиавелли Н. Государь. – М.: АСТ, 2006. – 176 с. – ISBN: 985-13-7715-5.
- [3] Гарле Е.В. Общественные воззрения Томаса Мора в связи с экономическим состоянием Англии его времени. – М., 2010. – 164 с. – ISBN: 978-5-354-01303-6.
- [4] Мор Т., Кампанелла Т. Утопия. Город солнца. – М.: Алгоритм, 2014. – 256 с. - ISBN: 978-5-4438-0599-3.
- [5] Баязитова Г.И., Митгорёва Д.С. В преддверии рождения государства: язык, право и философия в политической теории Жана Бодена. - Тюмень: Издательство Тюменского госуниверситета, 2012. - 240 с. – ISBN: 978-5-400-00673-9.
- [6] Политология: хрестоматия. – М.: Гардарики, 2000. – 843 с. – С. 443-446. – ISBN – 5-8297-0016-67.
- [7] Соколов В.В. Философская доктрина Томас Гоббса: бытие, познание, человек и общество. – М.: ЛКИ, 2010. – 72 с. – ISBN: 978-5-382-01032-8.
- [8] Яковлев А.А. Завещание Джона Локка, приверженца мира, философия англичанина. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2013. – 422 с. – ISBN: 978-5-93255-357-2.
- [9] Гоббс Т. Философские основания изучения о гражданине. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. – 304 с. – ISBN: 985-13-0310-0.
- [10] Гоббс Т. Левиафан. – М.: Рипол Классик, 2016. – 672 с. – ISBN: 978-5-386-09587-1.
- [11] Локк Д. Два трактата о правлении. – М.: Канон +, 2009. – 399 с. – ISBN: 978-5-88373-175-3.
- [12] Локк Дж. Сочинения в 3-х томах. – М.: Мысль, 1985. – Т. I. – 622 с.; Т. II. – 560 с., Т. III. – 668 с. – ISBN: 5-244-00084-5.
- [13] Азаркин Н.М. Монтегкье. – М.: Юридическая литература, 1988. – 126 с. – ISBN: 5726000455.
- [14] Монтегкье П.Л. Персидские письма. – М.: Азбука-Аттикус, 2010. – 352 с. – ISBN: 978-5-389-01298-1.
- [15] Монтегкье П.Л. О духе законов. – М.: Мысль, 1999. – 672 с. – ISBN: 5-244-00929-X.
- [16] Морлей Д. Руссо. – М.: УРСС, 2011. – 441 с. – ISBN: 5-39702-219-5.
- [17] Руссо Ж.-Ж.: Pro et Contra. – СПб.: издательство Русской Христианской гуманитарной академии, 2005. – 798 с. – ISBN: 5-88812-220-3.

- [18] Шелдон Г.У. Политическая философия Томаса Джефферсона. – М.: Республика, 1996. – 254 с. – ISBN: 5-250-02593-5.
- [19] Филимонова М.А. Александр Гамильтон и создание Конституции США. – М., 2004. – 263 с. – ISBN: 5-94067-106-3.
- [20] Гамильтон А. Федералист: полит. эссе Александра Гамильтона, Джеймса Мэдисона и Джона Джея. / Пер. с англ. Н. Яковлева и др. - 2-е изд. – М.: Весь мир, 2000. – 590 с. - ISBN: 5-7777-0061-6.

REFERENCES

- [1] Zhil' K. Nikkolo Makivelli. M.: Molodaja gvardija, **2005**. 238 s. ISBN: 5-235-02390-0. (In Russ.).
- [2] Makiavelli N. Gosudar'. M.: AST, **2006**. 176 s. ISBN: 985-13-7715-5. (In Russ.).
- [3] Tarle E.V. Obshhestvennye vozzrenija Tomasa Mora v svjazi s jekonomicheskim sostojaniem Anglii ego vremeni. M, **2010**. 164 s. ISBN: 978-5-354-01303-6. (In Russ.).
- [4] Mor T., Kampanella T. Utopija. Gorod solnca. M.: Algoritm, **2014**. 256 s. ISBN: 978-5-4438-0599-3. (In Russ.).
- [5] Bajazitova G.I., Mitjurjova D.S. V preddverii rozhdenija gosudarstva: jazyk, pravo i filosofija v politicheskoy teorii Zhana Bodena. Tjumen: Izdatel'stvo Tjumenskogo gosuniversiteta, **2012**. 240 s. ISBN: 978-5-400-00673-9. (In Russ.).
- [6] Politologija: hrestomatija. M.: Gardariki, **2000**. S. 443-446. ISBN – 5-8297-0016-67. (In Russ.).
- [7] Sokolov V.V. Filosofskaja doktrina Tomas Gobbsa: bytie, poznanie, chelovek i obshhestvo. M.: LKI, **2010**. 72 s. ISBN: 978-5-382-01032-8. (In Russ.).
- [8] Jakovlev A.A. Zaveschhanie Dzhona Lokka, priverzhenca mira, filosofija anglichanina. M.: Izd-vo Instituta Gajdara, **2013**. 422 s. ISBN: 978-5-93255-357-2. (In Russ.).
- [9] Gobbs T. Filosofskie osnovanija izuchenija o grazhdanine. Mn.: Harvest, M.: AST, **2001**. 304 s. ISBN: 985-13-0310-0. (In Russ.).
- [10] Gobbs T. Levianfan. M.: Ripol Klassik, **2016**. 672 s. ISBN: 978-5-386-09587-1. (In Russ.).
- [11] Lokk D. Dva traktata o pravlenii. M.: Kanon +, **2009**. 399 s. ISBN: 978-5-88373-175-3. (In Russ.).
- [12] Lokk D. Sochinenija v 3-h tomah. M.: Mysl', **1985**. 622 s., 560 s., 668 s. ISBN: 5-244-00084-5. (In Russ.).
- [13] Azarkin N.M. Montesk'e. M.: Juridicheskaja literatura, **1988**. 126 s. ISBN: 5726000455. (In Russ.).
- [14] Montesk'e Sh.L. Persidskie pis'ma. M.: Azbuka-Attikus, **2010**. 352 s. ISBN: 978-5-389-01298-1. (In Russ.).
- [15] Montesk'e Sh.L. O duhe zakonov. M.: Mysl', **1999**. 672 s. ISBN: 5-244-00929-X. (In Russ.).
- [16] Morlej D. Russo. M.: URSS, **2011**. 441 s. ISBN: 5-39702-219-5. (In Russ.).
- [17] Russo Zh.Zh.: Pro et Contra. SPb.: Izdatel'stvo Russkoj Hristianskoj gumanitarnoj akademii, **2005**. 798 s. ISBN: 5-88812-220-3. (In Russ.).
- [18] Sheldon G.U. Politicheskaja filosofija Tomasa Dzh Jeffersona. M.: Respublika, **1996**. 254 s. ISBN: 5-250-02593-5. (In Russ.).
- [19] Filimonova M.A. Aleksandr Gamil'ton i sozdanie Konstitucii SSHA. M.: **2004**. 263 s. ISBN: 5-94067-106-3. (In Russ.).
- [20] Gamil'ton A. Federalist: polit. jesse Aleksandra Gamil'tona, Dzhėjmsa Mjedisona i Dzhona Dzheja. M.: Ves' mir, **2000**. 590 s. ISBN: 5-7777-0061-6. (In Russ.).

М. О. Насимов, Б. Ж. Паридинова

Университет «Болашақ», Кызылорда, Казахстан,

СВЕТСКАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ ЭПОХИ ВОЗРОЖДЕНИЯ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИДЕИ ЕВРОПЕЙСКОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ

Ключевые слова: политическая мысль, эпоха Возрождения, эпоха Просвещения, основные концепции, представители политической мысли эпохи Возрождения и Просвещения.

Аннотация. Политика как специфическая деятельность людей очень рано стала предметом научного исследования. Вначале знание о политике являлось составной частью философии. В древности создаются специальные трактаты посвященные анализу политической деятельности. Важной вехой на пути становления политологии как научной дисциплины явилось светская политическая мысль эпохи Возрождения и творчества Н. Макиавелли, Т. Мор, Ж. Боден.

Эпоха Просвещения занимает исключительное место в истории политики и культуры. Европейское Просвещение - вполне конкретный комплекс идей, породивший определенную систему культуры. Здесь уже можно вести речь об изменениях в сознании людей. Родиной Просвещения явилась Англия. В последующем просветительская мысль проявилась и во многих других странах. В Англии она представлена интеллектуальным наследием Т. Гоббса, Дж. Локка, во Франции Ш. Монтескье, Ж.-Ж. Руссо, в США Т. Джефферсона и А. Гамильтона.

Цель исследования - выявить основы развития политической мысли в эпоху Возрождения и европейского Просвещения, основные ее направления и тенденции, ознакомиться с теориями выдающихся мыслителей того времени. Объектом исследования является политическая мысль эпохи Возрождения и Просвещения. Предметом исследования выступают развитие и основные направления политической мысли эпохи Возрождения и Просвещения.